

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Правосуддя – найбільш надійний та ефективний спосіб розв'язання спорів, захисту прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб, суспільства й держави. Право на справедливий, безсторонній судовий розгляд незалежним судом визнається за кожною людиною і громадянином як на рівні міжнародних стандартів, так і в конституціях держав. Ідея здійснення правосуддя саме таким судом є одним з наріжних каменів, що становлять фундамент демократичної правової держави, у якій права людини є фундаментом її законів, у якій завжди можна знайти захист від сваволі [6, с. 20]. Тому кожна держава, що вважає себе демократичною і правовою, повинна забезпечувати гарантії незалежності судової системи.

Вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили сучасні вітчизняні й російські вчені, зокрема, О.Б. Абросимова, В.Б. Алексєєв, Л.Б. Алексєєва,

В.П. Божьєв, В.Ф. Бойко, О.Д. Бойков, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.С. Стефанюк, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, Н.В. Сібільова, В.І. Шишкін та ін.

Визнаючи значну цінність принципу незалежності судової системи, узагальнивши положення національних конституцій і практику їх застосування, різні міжнародні організації прийняли низку актів із цього питання. До їх числа слід віднести, зокрема, Основні принципи незалежності судових органів, прийняті VII Конгресом ООН з попередження злочинності 26 серпня – 6 вересня 1985 р. в Мілані і схвалені резолюціями Генеральної асамблеї ООН 40/32 від 29 листопада 1985 р. та 40/146 від 13 грудня 1985 р. [12, с. 121-126]. Пункт 2 цього документа закріплює, що «судові органи вирішують передані їм справи неупередже-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

но, на підставі фактів і відповідно до закону, без яких-небудь обмежень, неправомірного впливу, спонукання, тиску, погроз або втручання, прямого або непрямого із чиєї б не було сторони із яких би не було причин». Інакше кажучи, принцип незалежності судових органів дає судовим органам певні права й натомість очікує отримати ефективну систему справедливого судочинства.

Підтримуючи актуальність питань створення незалежної системи правосуддя в державах, Консультативна Рада європейських суддів (далі – КРЕС) 23 листопада 2001 р. у Страсбурзі прийняла висновок № 1 (2001) з питання стандартів, що стосуються цього принципу. Обґрунтовуючи потребу суворого дотримання останнього, КРЕС акцентує увагу на тому, що він є необхідною вимогою для забезпечення верховенства закону й гарантією справедливого судового процесу. Судді відповідальні за життя, свободи, права, обов'язки й власність громадян. Їх незалежність не є привілеєм в їх особистих інтересах, а в інтересах верховенства закону і тих, хто очікує справедливого рішення суду. Вона має існувати не лише щодо суспільства й будь-якої сторони при розгляді судом будь-якої справи. Судо-

ва влада є однією з 3-х рівних засад сучасної демократичної держави. Вона відіграє значиму роль, виконує важливі функції стосовно 2-х інших гілок влади, сприяє відповідальності урядів та адміністрації за свої дії, реалізації законів на практиці і стежить за тим, щоб вони відповідали вимогам конституції або законам вищої інстанції (приміром, законам Європейського Союзу). Щоб бути здатною виконувати всі перелічені вище завдання, судовій владі належить бути незалежною від інших гілок влади, що забезпечує її свободу від небажаних контактів і впливу з їх боку, а це, у свою чергу, служить свого роду гарантом справедливості. Це стосується практично всіх стадій кар'єри судді: від стажування до призначення й підвищення [17].

Виходячи з аналізу вищевведених норм, можемо зазначити, що розглядуваний принцип судової системи необхідно трактувати як сукупність 2-х двох основних елементів – інституціонального і функціонального.

Зміст інституціональної незалежності полягає в тому, що суди не повинні підкорюватись ні законодавчій, ні виконавчій гілкам влади й мають бути наділені ознаками перш за все безпристрасності. Іншими сло-

вами, інституціональна незалежність судової системи означає відмежованість, непідпорядкованість, відокремленість останньої та її інститутів в організаційному плані від інших гілок державної влади. Процес же їх взаємодії є досить складним. Його суть визначається можливостями впливу однієї гілки влади на іншу, підставами діяльності кожної з них, межами цього взаємовпливу. Як влучно зазначила О.Б. Абросимова, відособлення суду від системи законодавчих і виконавчих органів, придбання ними інституціональної й організаційної незалежності має місце лише в державах, що визнають фундаментальною основою конституційного устрою або порядку принцип поділу влади. Власне кажучи, з моменту такого відособлення можна вести мову про судову владу, а не про суд [1, с. 102]. Для досягнення ефективного функціонування судова влада в державі не може бути підпорядкована будь-яким владним структурам. Їй належить мати самостійні механізми впливу на суспільні відносини й державне регулювання у сфері як правової регламентації в цілому, так і організації й діяльності самої судової системи. Уточнимо, що це не означає підміну законодавця судом, а лише «під-

креслює можливість суду оцінювати, виправляти й доповнювати державне регулювання з позицій права» [11, с. 24].

Викладене свідчить, що вирішення проблеми незалежності судової системи вимагає комплексного підходу й не може обмежуватися тільки відповідними законами, які враховували б цю важливу умову її існування.

Другий складник незалежності судової системи – функціональний – забезпечується владною силою держави і становить собою такий статус кожного з інститутів судової влади та її в цілому, що дозволяє останній робити судження про право (розв'язувати конкретний спір) – виносити судові рішення лише на підставі права й закону. Цей складовий елемент прямо залежить від незалежності безпосередніх носіїв даної системи – суддів, тобто осіб, які виносять судові рішення, розв'язують правовий спір. Принцип незалежності суддів і підпорядкування їх лише закону має ключове значення для належного функціонування демократичної правової держави. Залежність судді від кого-небудь і підпорядкування його лише закону альтернативні. Якщо є перше, немає другого, і навпаки. Отже, там, де судді залежні, по суті, немає судової

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

влади [4, с. 25].

Найповніше досліджуваний принцип сформульовано в Основних принципах незалежності судових органів, схвалених Генеральною Асамблеєю ООН у 1985 р. [12, с. 121-126], в Процедурах ефективного запровадження Основних принципів незалежності судової влади, прийнятих ЕКОСОС у 1989 р. [12, с. 127-130], Європейській хартії про статус суддів, прийнятій у 1998 р. у Страсбурзі [12, с. 113-117]. У національному законодавстві він знайшов відбиття в ст. 12 Закону України «Про статус суддів» [5; 1993. – № 8. – Ст.56], яка містить положення про недопустимість втручання в професійну діяльність судді. Будь-яке не передбачене законом втручання в діяльність судді переслідується законом. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень з приводу розглянутих справ або тих, що ще знаходяться в його провадженні, чи надавати їх будь-кому для ознайомлення, інакше як у випадках і в порядку, передбачених законом.

Стаття 376 КК України передбачає кримінальну відповідальність за втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків чи домогтися винесення неправосудного рішення.

Тим самим гарантується свобода волевиявлення суддів у процесі винесення рішення.

Гарантією права судді на незалежність і самостійність при прийнятті рішень є також установлений процесуальний порядок прийняття судових рішень. Згідно зі ст. 322 КПК України рішення й вирок виносяться й ухвалюються судом у дорадчій кімнаті, де під час наради можуть знаходитися тільки судді, які входять до складу суду по даній справі. Присутність інших осіб не допускається. Судді не мають права розголошувати судження, що були висловлені в дорадчій кімнаті. Установлений порядок припинення повноважень судді – теж важлива гарантія здійснення ним свого права на самостійність і незалежність в ухваленні судового рішення.

З метою створення об'єктивних умов дотримання принципу незалежності суддів, законодавець обмежив громадянські права суддів, зокрема, щодо їх права брати участь у політичному житті й вільного вибору додаткової діяльності. Це обґрунтовується тим, що жодні політичні пристрасті чи вподобання судді не повинні впливати на справедливість винесеного ним рішення. Оскільки головним принципом діяльності

судді є його незалежність, неупередженість, то належність судді до якої-небудь політичної партії, на думку законодавця, створює цьому загрозу. Судові рішення мають ґрунтуватися виключно на законі, праві, забезпечуючи тим самим підтримання існуючого в державі режиму законності.

Запровадження такого обмеження стосовно політичних прав суддів обумовлюються історичним досвідом становлення держави, традиціями, коли одержати посаду судді і зберегти її без партійного квитка було майже неможливо. Оцінюючи реалії того часу, російський учений Ю.І. Стецовський справедливо підкреслює, що суддя з партійним квитком (неважливо, якої партії) завжди є небезпечним, його політична заангажованість перешкоджає неупередженості, змушує керуватися не Конституцією і законом, а політичними ідеалами тієї чи іншої партії або руху навіть незалежно від формального зв'язку з ними [14, с. 94]. Але, з нашого погляду, існує формулювання правової норми є надто категоричним. Суддя не може бути позбавлений права участі у виборчому процесі при формуванні органів законодавчої влади й органів місцевого самоврядування. Тим більше неможливо контролювати його

особистісні вподобання щодо ідей і програм тієї чи іншої партії (особливо в умовах багатопартійності) або політичного діяча, адже ці процеси вже лежать у внутрішній, емоційній сфері людини. Крім того, положення п. 2 ст. 60 Закону «Про судоустрій України» гарантує, що політичні погляди кандидата в судді не можуть бути причиною для відмови в зайнятті цієї посади [5; 2002. – № 27-28. – Ст. 180]. Однак важко уявити собі політично заангажованого кандидата, який відразу після призначення на посаду судді став би політично нейтральним. Тому ми поділяємо точку зору тих науковців, які акцентують увагу саме на суб'єктивній неупередженості суддів, тобто на їх нейтральності при розгляді конкретної справи. Адже вони не пов'язані прихильністю будь-яким ідеям, членством у будь-яких організаціях, особистими або сімейними симпатіями [Див.: 1, с. 98-100; 15, с. 237-240].

Прагнення до реальної деполітизації суддів вимагає нормативного закріплення вичерпного переліку дій, які можуть бути розцінені як політична діяльність і які несумісні з їх професійною діяльністю. Як вбачається, доцільно в національному законодавстві чітко окреслити ті дії судді, які мо-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

жуть свідчити про брак його політичної нейтральності (наприклад, участь у зборах, мітингах, пікетуваннях, виступи у пресі з матеріалами політичного характеру, агітація за кандидатів у депутати, матеріальна підтримка якоїсь партії та інша активна політична діяльність).

Цікаво, що таке категоричне ставлення до обмеження політичних прав суддів закріплено лише в Конституції Іспанії (ст. 127) [7, с. 173-214]. Законодавство ж більшості зарубіжних країн містить диференційований підхід до визначення меж участі суддів у політичній або громадянській діяльності. Так, у законодавстві Австрії встановлено, що участь у політичних партіях чи в політичній діяльності не перешкоджає зайняттю посади судді. Водночас § 9 Закону про судоустрій цієї країни проголошує, що жодні політичні переваги не повинні знаходити прояв у практичній роботі судді [4, с. 271]. У Німеччині суддям не забороняється займатися політичною діяльністю, а висувається лише вимога неприпустимості поведінки, яка ставить під сумнів їх незалежність як при виконанні службових повноважень, так і поза службою (§ 39 Закону про суддів) [8]. В Англії хоча формально й визнається, що партійна належність не може бути

перешкодою для призначення суддею, на практиці особа з будь-якими крайніми поглядами (приміром, занадто поблажливі до злочинів) має менше шансів бути призначеною на цю посаду, як і особи з особливо ліберальними чи консервативними політичними поглядами, які теж навряд чи можуть сподіватися одержати суддівське місце [16]. У США у 12 штатах суддів обирає населення на підставі партійних списків. При цьому законодавством країни встановлено, що судді не вправі проголошувати політичних промов і брати участь у висуненні кандидатів на державні посади чи засновувати фонди на їх підтримку [9, с. 160].

У деяких інших зарубіжних країнах суддям хоча прямо й не заборонено займатися політичною діяльністю, але до них висувається вимога лояльності до існуючого державного режиму. Так, в Угорщині від суддів вимагається додержання вірності Республіці, її народу й Конституції (§ 52 Закону про суди) [16]. У Франції Органічний закон про статус магістратури встановлює недопустимість з боку особи, яка займає посаду судді, «будь-якого прояву ворожості до принципів і форми правління Республіки» (Ордонанс № 58 – 1270) [16]. Законодавство Німеччини вимагає від

суддів зберігати лояльність до існуючого режиму, принципів і форми правління [8, с. 45].

За сучасних умов існує спроба виключити можливість інших форм соціального впливу на суддю. Наприклад, Закон Польщі про судоустрій загальних судів (ст. 62) передбачає неможливість виконувати обов'язки судді, якщо особа, з якої він одружений, займається адвокатською діяльністю [16]. Законодавство Франції (ст. 9 Органічного закону про статус магістратури) встановлює неможливість збігу (повного або часткового) суддівського округу й департаменту, в якому особа, з якою одружений суддя, обра на депутатом або сенатором [16]. Російський правознавець М.І. Клеандров висловлює пропозицію щодо обмеження права обіймати суддівську посаду особами нетрадиційної сексуальної орієнтації або прихильниками будь-яких крайніх релігійних поглядів [13, с. 87]. На думку вченого, такі ситуації в більшості випадків пов'язані із психічними відхиленнями, отже, треба порушувати питання про здоров'я судді та про припинення його повноважень.

Ми відстоюємо наведену вище думку, що існуючі обмеження конституційних прав судді є тимчасовим явищем, яке за

умов функціонування правової держави і громадянського суспільства повинно зійти нанівець. Однак це не виключає необхідності вдосконалення процедури відводу судді для забезпечення умов вільного й неупередженого прийняття ним рішення виключно на підставі закону. Крім того, до зазначених умов слід також віднести дійове й надійне законодавче закріплення незалежності суддів, високий рівень їх професійної правосвідомості, внутрішнє сприйняття кожним правил змагальності судового процесу.

Інший складник обмеження прав суддів пов'язано з правом вибору додаткової (іншої трудової) діяльності. Стаття 5 Закону України «Про статус суддів» проголошує, що суддя має право займатися у вільний від основної роботи час лише дозволеним видом додаткової трудової діяльності, а саме викладацькою, науковою або творчою. Заборонити цій особі цим займатися практично неможливо. Проте ми підтримуємо точку зору тих дослідників, які вважають, що належить установити певні межі такої діяльності. Зокрема, М. Савенко пропонує визначити критерії додаткової трудової діяльності судді. По-перше, вона повинна бути дружньою й не заважати вико-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

нанню функцій судді; по-друге, вона не може бути пов'язана із зайняттям посади в науковому чи навчальному закладі, мати характер постійної роботи в межах загально визначеного робочого часу; по-третє, вона не повинна впливати на незалежність і неупередженість судді [10, с. 78]. Отже, критеріями оцінки допустимості додаткової трудової діяльності судді є те, що остання містить ознаки передбаченої вказаним Законом викладацької, наукової або творчої діяльності й не перешкоджати виконанню ним основних службових обов'язків носія судової влади.

Зазначимо, що подібні обмеження існують і в законодавстві про статус суддів інших країн світу. Так, у Бельгії, Болгарії, Іспанії, Румунії, Туреччині, Хорватії носіям судової влади взагалі забороняється займатися будь-якою іншою діяльністю на професійній основі. У Португалії судді вправі викладати й провадити юридичні дослідження, але тільки безоплатно. У Німеччині та Грузії їм дозволяється лише викладати право в університетах. Викладацькою і творчою діяльністю можуть займатися судді Литви, викладацькою й науковою – Молдавії, науковою, творчою й літературною – Словаччини. У Словенії вони

можуть займатися викладацькою, видавничою, науково-дослідницькою або схожою діяльністю у сфері юриспруденції за умови, що вона не заважає виконанню ним своїх прямих обов'язків. При цьому суддя не має права працювати за наймом. У законодавстві Франції закріплено, що виконання обов'язків судді несумісне з мандатом члена парламенту, асамблеї Європейського Союзу, Економічної й Соціальної Ради. Магістрати Італії не вправі обіймати державні посади; винятки встановлено тільки щодо обрання судді сенатором або членом Палати депутатів. Їм не дозволяється також обіймати посади на приватних підприємствах, за винятком неоплачуваної посади керуючого благодійною установою. Федеральним суддям США суворо забороняється займатися адвокатською практикою. Судді Греції не мають права виконувати будь-яку іншу професійну роботу або надавати оплачувані послуги чи входити до складу уряду [16].

Як бачимо, законодавство більшості держав обмежує можливість суддів займатися додатковою професійною діяльністю, чим підкреслюється винятковість їх статусу. Але при цьому творча, викладацька чи наукова діяльність сприяє

підвищенню їх професіональ-ного рівня, збагаченню знань, утвердженню статусу як фахівців найвищої категорії.

Список літератури: 1. Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. – М.: Ин-т права и публ. политики, 2002. – 345 с. 2. Абросимова Е.Б. Суд и парламент. //Судебная власть /Под. ред. И.Л. Петрухина. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – 584 с. 3. Австрийская Республика. Конституция и законодательные акты: Пер. с нем. /Ред. кол.: В.А. Туманов и др. – М.: Прогресс, 1985. – 427 с. 4. Вицин С. От формирования судебной системы к ее реформированию//Рос. юстиция. – 2001. – № 4. – С. 24-27. 5. Відомості Верховної Ради України. 6. Козак Д. Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Рос. юстиция. – 2001. – № 9. – С. 19-23. 7. Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Сост. В.В. Маклаков. – М.: Изд-во БЕК, 2000. – 659 с. 8. Немецкий закон о судьях // Материалы по вопросам политики и общества в Федеративной Республике Германия. – Бонн: Интер-Национес, 1993. – 72 с. 9. Прутика Д. Деякі аспекти організації діяльності та структури судової системи США // Зб. рішень та арбітр. практики Вищ. арбітр. суду України. – 1995. – № 1. – С. 156-164. 10. Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України // Вісн. Констит. Суду України. – 2001. – № 1. – С. 77-82. 11. Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации / Под ред. В.В. Ершова. – М.: Юристъ, 2006. – 563 с. 12. Статус суддів: Навч.-практич. посіб. / За ред. проф. І.Є. Марочкина. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 584 с. 13. Статус судьи: Учеб. пособ. / М.И. Клеандров. – Новосибирск: Наука. Сиб. изд. фирма РАН, 2000. – 549 с. 14. Стецовский Ю.И. Судебная власть: Учеб. пособ. – М.: Дело, 1999. – 497 с. 15. Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – 345 с. 16. Судьи в зарубежных странах // Законодательство зарубежных стран: Обзор. информ. – М.: ВНИИ сов. гос. строительства и законодательства, 1991. – Вып. 2. – 158 с. 17. Opinion No 1 (2001) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges (Recommendation No. R (94) 12 on the independence, efficiency and role of judges and the relevance of its standards and any other international standards to current problems in these fields).

Надійшла до редакції 07.12.2009 р.

УДК 347.9

О.Б. Прокопенко, суддя Верховного Суду України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗУМНОГО СТРОКУ РОЗГЛЯДУ СПРАВ СУДАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Право на справедливий судовий розгляд гарантовано ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. (далі – Конвенція),

де передбачено, що кожен при вирішенні справи про його цивільні права й обов'язки або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального